

6. BUDOWANIE POZUCIA BEZPIECZEŃSTWA W CZASACH WOJNY I ZAGROŻENIA TERRORYZMEM

DANIEL WALCZAK

ORCID 0000-0001-8981-506X

DOI 10.26399/978-83-66723-65-8/06/d.walczak

Poczucie bezpieczeństwa¹ to nie tylko teoretyczne pojęcie, ale także wyraz politycznej, ustrojowej i ustawodawczej działalności władz publicznych. Nie jest tylko pojęciem aksjologicznym, odnoszącym się do stanu psychicznego człowieka², ale również do norm prawnych zapewniających ludziom ochronę w wielu sytuacjach skrajnych, stanowiącym o zadaniach i obowiązkach innych osób, władzy publicznej wobec jednostek i całej zbiorowości ludzkiej danego obszaru³. Przepisy prawa, które odnoszą się do zapewniania bezpieczeństwa zarówno komplementarnym dobrom, czy konkretnym dziedzinom życia, ale także i takim przejawom aktywności człowieka, które za podstawowe nie muszą być uznane. Bezpieczeństwo jest jedną z naczelných zasad będących filarami wielu postulatów politycznych oraz ich realizacji za pomocą przepisów prawa (np. w ochronie zdrowia⁴ czy bezpieczeństwa publicznego)⁵. O ile w nauce prawnej teoretyczne

¹ Zob. także: Y. Hofman, A. Demchuk, *Kwestie bezpieczeństwa transportu lotniczego w ustawodawstwie Ukrainy* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021; E. Jasiuk, A. Konert, A. Detyniecka, E. Targońska, *The responsibility of a state in the shooting down of Malaysian Airlines flight MH17*, „Transportation Research Procedia” 2019, nr 43, s. 113–118; E. Jasiuk, M. Osiecki, *Bezpieczne użytkowanie bezałogowych statków powietrznych – perspektywa prawa międzynarodowego i europejskiego* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Rola prawa lotniczego w procesie budowy bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021, s. 81–92; E. Jasiuk, A. Szarpak, R. Zielinski, M. Madziara, *Organization of technical rescue operations in the national rescue system*, „Disaster and Emergency Medicine Journal” 2019, nr 2(4), s. 63–67.

² J. Szmyd, *Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania podstawowe*, „Państwo i Społeczeństwo” 2014, nr 2(14), s. 9.

³ Zob.: K. Chochowski, *Rola i zadania polskich służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa jednostki* [w:] W. Gizicki, A. Podraza (red.), *Jednostka – Społeczeństwo – Państwo. Księga Pamiątkowa ku czci śp. Profesora Jerzego Rebety*, Lublin 2019, s. 231 i nast.

⁴ Na temat roli prawa w zapewnianiu bezpieczeństwa zdrowotnego wypowiedziała się A. Chochowska, *Health safety of Poles based on the applicable legal regulations on preventing and combating infections and infectious diseases using the example of COVID-19 disease*, „International Journal of Legal Studies” 2022, nr 2(12), s. 113–132.

⁵ Zob. także: A. Chochowska, K. Chochowski, *Bezpieczeństwo lotnictwa cywilnego wobec zagrożenia terroryzmem* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021, s. 83.

rozważania dotyczące abstrakcyjnych pojęć, takich jak prawda, dobro, piękno, sprawiedliwość⁶, praworządność, są stale omawiane⁷, o tyle pojęcie „bezpieczeństwo” implikowane jest z przepisów szczególnych o randze międzynarodowej i krajowej. Normy te określają zachowanie się państw wobec jednostki lub całej określonej zbiorowości w konkretnych sytuacjach. Regulacje te wyznaczają także uprawnienia człowieka do żądania konkretnego zachowania przez władze publiczne. Czym innym jest jednak działalność państwa i organizacji międzynarodowych przy zapewnianiu bezpieczeństwa, a czym innym jest umożliwienie innym podmiotom zapewniania chociażby podstawowej ochrony i praw ludności na danym obszarze. O ile w domenie państw jest np. prawodawstwo, o tyle przy realizacji danych polityk społecznych państwa czasami oddają tę sferę swojej aktywności w ręce organizacji pozarządowych. Tak też się dzieje, gdy państwo, z różnych przyczyn (często natury politycznej), nie jest skore do realizacji swoich obowiązków.

Natężenie realnych zdarzeń, które szybko i w krótkich odstępach czasu ogarniają konkretne lokalizacje, czasem duże obszary świata, czy nawet większą część globu, uświadomiło w różnym zakresie wielu już pokoleniom, że zarówno terroryzm, jak i wojna to nieustanne zagrożenia. Związane jest to nie tylko z możliwością nagłego wystąpienia tych niepożądanych sytuacji, co w równym stopniu także z brakiem pewności co do ich szybkiego ustania i pragnieniem powrotu do „normalności”, czyli stanu sprzed wojny lub działań terrorystycznych. Jakkolwiek ziszczenie tego pragnienia byłoby zapewne wypełnieniem stanu szczęścia, czy chociażby zadowolenia lub przynajmniej odczuwania przyjemności⁸, o tyle

⁶ Y.O. Fidria, Y.B. Hofman, A.M. Demchuk, H.M. Andrusiak, O.I. Nazaruk, *Facilitating access to justice in the area of economic competition protection*, „International Journal of Criminology and Sociology” 2020, nr 9, s. 2870–2874; D.Ye. Kryklyvets, Yu.V. Kernaikovykh-Tanasiichuk, Yu.O. Fidria, K.S. Muzychuk, O.I. Sasko, *The process of pardoning those sentenced to life sentences and long terms of imprisonment as a criterion for increasing the liberality of the judicial system*, „Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine” 2021, nr 28(2), s. 277–287. Zob. [online:] <http://visnyk.kh.ua/uk/article/protses-pomiluvannya-zasudzhennikh-do-dovichnogo-pozbavleniya-voli-ta-trivalikh-terminiv-pozbavleniya-voli-yak-kriteriy-pidvishchennya-liberalnosti-sudovoyi-sistemi> [dostęp: 12.10.2022]; O. Юхимюк, *Особливості викладу принципів права у національному законодавстві*, „Науковий вісник Херсонського державного університету”, seria „Юридичні науки”, wyd. 6, t. 1, Херсон 2013, s. 12–15; В.М. Кравчук, О.М. Юхимюк, *Статусні принципи правового статусу суддів*, „Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління” 2019, nr 3(5), s. 104–120. O. Юхимюк, *Сумління (сумлінність) судді в міжнародному та національному праві*, „Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління” 2021, nr 5(17), s. 57–66; Y.B. Hofman, Y.O. Fidria, A.M. Demchuk, H.M. Andrusiak, O.I. Nazaruk, *Facilitating access...*, *op. cit.*, s. 2870–2874.

⁷ Zob. np. M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016, tezy 51–52.

⁸ K. de Lazari-Radek, *Godny požądania stan świadomości*, Łódź 2021, s. 35.

zarówno państwa, jak i organizacje międzynarodowe biorą na siebie obowiązki zwalczania terroryzmu oraz prowadzenia polityki w taki sposób, aby nie eskalować konfliktów zbrojnych i nie doprowadzać do wojny.

Bezpieczeństwo ludności, zwłaszcza cywilnej, w czasie działań wojennych jest o tyle istotne, że zagrożenie w konkretnym rejonie objętym wojną jest obciążone tak niepewnością, jak i nagłością oraz ryzykiem zagrażającym podstawowym i pierwotnym prawom człowieka. *Ius in bello* to normy prawa międzynarodowego, nazywane także międzynarodowym prawem humanitarnym, których zakres obowiązywania obejmuje obszar działań wojennych i czas prowadzenia wojny. Prawo humanitarne w swoich przepisach zawiera postanowienia dotyczące zachowania się stron konfliktu i jest gwarancją poszanowania wielu praw i zwyczajów, przy jednoczesnym zagwarantowaniu ochrony np. środowisku, zabytkom czy – *last but not least* – ludności cywilnej. Prawa człowieka to z kolei na gruncie prawa międzynarodowego zbiór zasad potwierdzających (nie konstytuujących) istnienie przyrodzonych każdemu człowiekowi praw. Prawa te są prawami nieustanowionymi (ich istnienie ontologiczne jest odwieczne), a jedynie znajdują wyraz w przyjmowanych konwencjach czy w ustawodawstwie krajowym⁹ (por. art. 30 Konstytucji RP¹⁰).

Zaznaczyć także należy, że konieczne jest odróżnienie działań wojennych i interwencji zbrojnej (legalnej i nielegalnej) od interwencji humanitarnej zinstytucjonalizowanej z ramienia organizacji międzynarodowej od prowadzonej przez organizacje społeczne. Nie można jednoznacznie stwierdzić, na ile interwencja humanitarna w świetle prawa międzynarodowego jest działaniem legalnym. Po interwencji w Kosowie pojawiły się głosy podające w wątpliwość, czy wewnętrzny konflikt w jakimś państwie, czy też na styku kilku państw, może być zagrożeniem dla światowego pokoju i bezpieczeństwa. Nawet jeśli odpowiedź jest twierdząca, to pojawia się kolejne pytanie: czy można bez konsekwencji naruszać suwerenność i zasadę zakazu ingerencji w sprawy wewnętrzne jakiegokolwiek państwa¹¹, nawet w sytuacji łamania praw człowieka? Niektórzy badacze tej tematyki¹² wywodzą jednak legalność takich działań, odwołując się do

⁹ Więcej na temat praw człowieka: A. Chochowska, *Wolności i prawa człowieka i obywatela w Konstytucji RP* [w:] W. Gizicki, A. Podraza (red.), *Jednostka – Społeczeństwo – Państwo. Księga Pamiątkowa ku czci śp. Profesora Jerzego Rebetę*, Lublin 2019, s. 63 i nast.

¹⁰ Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483.

¹¹ Więcej na ten temat zob. J. Sutor, *Immunitet państwa*, Warszawa 2011. Autor przedstawia zagadnienia związane z problematyką immunitetu państwa w kontekście np. praw człowieka.

¹² D. Drożdż, *Interwencje humanitarne a suwerenność państwa. Realizowanie utopii – usprawiedliwienie użycia siły zbrojnej poprzez prowadzenie interwencji humanitarnej*, Łódź 2014, s. 49–53.

postanowień art. 42 Karty Narodów Zjednoczonych¹³ (dalej: Karta). Podkreślić należy, że w wypadku interwencji humanitarnej, której celem jest ochrona praw człowieka i podstawowych wartości ludzkich, dochodzi do kolizji z kilkoma normami *ius cogens* prawa międzynarodowego.

Nie można natomiast aktualnie skutecznie argumentować legalności prowadzonej interwencji humanitarnej, pojmowanej jako „wojny sprawiedliwej”, bez aprobaty Rady Bezpieczeństwa. Przyjęcie powstania zwyczaju międzynarodowego jest zbyt daleko idące, ponieważ brak reakcji, a tym bardziej brak aprobaty nigdy w prawie międzynarodowym nie ustanawiały nowej normy, tym bardziej że zwyczaj międzynarodowy (a interwencja humanitarna prowadzona w zgodzie z celami wyrażonymi w Karcie Narodów Zjednoczonych za taki zwyczaj miałaby być uważana) wymaga zgody powszechnej lub co najmniej szerokiego konsensusu na tego typu praktykę. Możliwe jednak, że jesteśmy świadkami tworzenia się nowej zwyczajowej normy prawa międzynarodowego. Należy jednak pamiętać, że Rada Bezpieczeństwa na mocy art. 42 Karty może zdecydować o podjęciu środków, jakie uzna za konieczne w celu utrzymania albo przywrócenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa.

Na uwagę zasługuje fakt, że dopiero pojawienie się inicjatyw społecznych, oddolnych, niezależnych od rządów państw, przyczyniło się do rozwoju prawa odnoszącego się do pomocy humanitarnej. Podejmowane przez te organizacje działania budują poczucie bezpieczeństwa i opierają się głównie na sile organizacji pozarządowych o zasięgu międzynarodowym (o statusie prawnym fundacji, stowarzyszeń, a niekiedy nawet spółek prawa handlowego), jak np. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (ICRC), często także samych państw, organizacji międzynarodowych, jak Organizacja Narodów Zjednoczonych (Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Koordynacji Pomocy Humanitarnej, Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci) czy Unii Europejskiej (UE) (Dyrekcja Generalna ds. Pomocy Humanitarnej i Ochrony Ludności). Pomoc humanitarna wyrosła z potrzeby społeczeństwa międzynarodowego – głównie w Europie, dopiero później w pozostałej części świata¹⁴. Natomiast jedną z najbardziej rozpoznawanych organizacji pozarządowych (NGO, *non-government organization*) na świecie jest prawdopodobnie organizacja Lekarze Bez Granic, której celem jest niesienie pomocy medycznej wszędzie tam, gdzie na skutek konfliktów zbrojnych, katastrof naturalnych czy wywołanych działalnością człowieka są ranni. Inną organizacją pomocową i pozarządową jest Polska Akcja Humanitarna (PAH) – za cel postawiła sobie żywienie i zapewnienie dostępu do wody pitnej

¹³ Dz.U. z 1947 r. Nr 23 poz. 90.

¹⁴ D. Drożdż, *Interwencje humanitarne a suwerenność...*, op. cit., s. 39.

ludności cywilnej, która ucierpiała na skutek konfliktów zbrojnych¹⁵. Należy przy tym zaznaczyć, że NGO traktują prawa człowieka jako dobro wspólne, czyli wartość uniwersalną, charakteryzującą się respektowaniem uprawnień jednostki i całej zbiorowości¹⁶.

Nieodzwonne dla tego typu aktywności są też inne organizacje pozarządowe, które nie oferują pomocy jako takiej, ale dostarczają raportów i dowodów łamania praw człowieka. Przykładami są tutaj: Human Rights Watch, zajmująca się zbieraniem informacji na temat naruszeń podstawowych praw człowieka i propagowaniem wartości dotyczących tych praw¹⁷, czy też Amnesty International, rozpowszechniająca m.in. idee świata bez dyskryminacji, z uczciwymi procesami sądowymi¹⁸. Obie te organizacje oddziałują na społeczność międzynarodową siłą swojego autorytetu, poprzez lobbing na rzecz poprawy sytuacji życiowej konkretnych osób lub całej zbiorowości. Wszystkie wspomniane organizacje pomocowe są organizacjami pozarządowymi (co ma być argumentem za ich niezależnością i bezstronnością) oraz organizacjami non-profit, czyli nastawionymi na wspieranie prywatnego lub publicznego dobra, a nie na zysk.

Czym innym są jednak zasady prawa międzynarodowego odnoszące się np. do sposobu prowadzenia działań wojennych, zakazów używania określonego uzbrojenia, traktowania jeńców wojennych i rannych na polu bitwy (*ius in bello* – prawo w czasie wojny), nazywane międzynarodowym prawem humanitarnym, a czym innym (mimo że obie te gałęzie prawa są ze sobą powiązane) – zasady udzielania pomocy ludności cywilnej, która w sposób jednoznaczny odczuwa skutki konfliktu zbrojnego poprzez nie tylko bezpośrednie zagrożenie utraty życia czy zdrowia, ale także na skutek braku dostępu do leków, szpitali, opieki medycznej. Z tych praw podstawowych można natomiast implikować (nie w nieskończoność, ale na zasadach logicznych oraz wynikających np. z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁹ [Deklaracja] czy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²⁰ [Pakt]) prawa pokrewne (obywatelskie, polityczne, ekonomiczne i społeczne), takie jak np.: prawo do zdrowia i opieki medycznej, a także prawo do pożywienia, wody i odpowiednich

¹⁵ Zob. [online:] <https://www.pah.org.pl/o-nas/> [dostęp: 10.10.2022].

¹⁶ Zob. [online:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dobro-wspolne;3893272.html> [dostęp: 10.10.2022].

¹⁷ Zob. [online:] <https://www.hrw.org/about> [dostęp: 10.10.2022].

¹⁸ Zob. [online:] <https://www.amnesty.org/en/who-we-are/> [dostęp: 10.10.2022].

¹⁹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 217 z dnia 10 grudnia 1948 r. [online:] [https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_217\(III\).pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_217(III).pdf) [dostęp: 10.10.2022].

²⁰ Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 167.

warunków bytowych. Podstawowa – i zarazem główna – zasada prawa międzynarodowego, głosząca poszanowanie przyrodzonej godności człowieka, znajduje wyraz nie tylko w ustawodawstwie krajowym (często o randze ustrojowej), ale głównie w prawie międzynarodowym, zarówno tym zwyczajowym, jak i skodyfikowanym. Wszystkie one wywołują psychologiczne poczucie bezpieczeństwa i dają gwarancje prawne, które to poczucie pogłębiają.

Zasada poszanowania praw człowieka i ludności cywilnej objętej wojną jest zwyczajem młodszym niż normy przyjęte w prawie międzynarodowym, ujmowanym jako prawo w czasie wojny. Trzeba też zaznaczyć, że termin „pomoc humanitarna” jest nierozdzielnie związany z prawami człowieka wyrażonymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, które mają charakter fundamentalny, takimi jak: prawo do życia, zakaz tortur i niehumanitarnego traktowania, zakaz przetrzymywania w niewoli, zakaz karania bez podstawy prawnej czy swoboda myśli, sumienia i wyznania. Należy przy tym mieć na uwadze, że postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, mimo że są pryncypialnymi zasadami prawa międzynarodowego, nie mają jednak charakteru wiążącego²¹. Z tego też powodu traktuje się Deklarację jako zbiór zasad, które ujmowane są jako prawo *quasi-zwyczajowe*.

Zwykle obok zasad ogólnych istnieją w obrocie prawnym i są od nich ważniejsze pewne prawa szczególne (*lex specialis*). Czy jednak czym innym są zasady międzynarodowego prawa humanitarnego, a czym innym zasady pomocy humanitarnej i praw człowieka? Jeśli tak, to które prawa są *lex specialis* wobec innych praw? Tak postawione pytanie powoduje, że należy rozważyć, albo nawet założyć, że są to oddzielne gałęzie prawa międzynarodowego. Jednak, jak zauważył w 2004 roku²² Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w sprawie dotyczącej budowy muru przez Izrael na terytoriach palestyńskich, to właśnie prawa człowieka (mimo że są naczelną, główną i ogólną zasadą prawa międzynarodowego) w czasie działań wojennych zachowują swoją ważność, a międzynarodowe prawo człowieka jest *lex specialis* wobec praw obowiązujących w czasie wojny²³, nawet wtedy gdy na mocy obowiązujących konwencji legalnie odstępuje się od wykonywania prawa albo te prawa się zawiesza. Z tego wynika, że w sytuacjach

²¹ Z. Galicki, *Związki międzynarodowego prawa humanitarnego z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka w sytuacji konfliktu zbrojnego* [w:] P. Grzebyk, E. Mikos-Skuza (red.), *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, Warszawa 2016, s. 21.

²² *Opinia doradcza MTS*, 9 lipca 2004 roku [online:] <http://www.icj-cij.org/en/case/131> [dostęp: 10.10.2022].

²³ Takimi zbiorami praw są np. cztery konwencje genewskie z 1949 roku, konwencja haska o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego z 1954 roku, dwa protokoły dodatkowe z 1977 roku do konwencji genewskich z 1949 roku.

konfliktu *ius in bello* zezwala na zawieszenie czasowo niektórych praw²⁴, jednak nie wszystkich (a tym bardziej nie praw pierwotnych, takich jak: prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, zakaz karania bez podstawy prawnej)²⁵. Praw tych, które są na tyle fundamentalne, że nie mogą być w żadnym momencie ani z żadnego powodu naruszone, żaden podmiot prawa międzynarodowego nie może znieść, a tym bardziej zawiesić. Przyjmując ten tok rozumowania, trzeba zaznaczyć, że prawa humanitarne (*ius in bello*) są dziedzinami prawa obowiązującymi jedynie w czasie działań wojennych, natomiast prawa człowieka obowiązują bez względu na miejsce i czas – tak samo podczas wojny i w czasie pokoju.

Jak jednak respektować postanowienia Deklaracji, skoro nie mają one charakteru powszechnego i wiążącego? Państwa mają prawny obowiązek przestrzegać zwyczaju międzynarodowego (w myśl zasady *pacta sunt servanda*)²⁶, ugruntowanego przez postawę społeczności międzynarodowej, a tym bardziej jeśli został on potwierdzony w orzeczeniach Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości²⁷. Niemniej katalog praw i wolności zawartych w Deklaracji został odzwierciedlony i rozwinięty w innych aktach prawnych, i to nie tylko w prawodawstwie krajowym, ale także w tym o charakterze międzynarodowym. Prawa człowieka mają swoje gwarancje również w postanowieniach Paktu. Ta umowa międzynarodowa ma charakter wiążący, a Polska jest jej stroną od 1977 roku.

Ludność cywilna (mimo że nie może być przedmiotem ataku prowadzonego podczas wojny²⁸) jest bezpośrednio na atak narażona. Klęska głodu, brak dostępu do wody, do leków i opieki medycznej – to najczęstsze dolegliwości spotykające ludność cywilną, którą w czasie wojny nie tylko pozbawia się bezpiecznego schronienia, ale i odpowiednich warunków bytowych. Informacje na temat tragedii, jakie spotykają ludzi, docierają do opinii publicznej z przekazów medialnych oraz z raportów organizacji pomocowych o charakterze międzynarodowym i organizacji pozarządowych. Monitorują one przestrzeganie praw człowieka i często informują o działaniach wojennych obejmujących całe miasta, zamieszkałe przez ludność cywilną, która nie została

²⁴ Por. np. art. 15 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

²⁵ *Ibidem*, art. 15 ust. 2.

²⁶ A. Zawidzka-Łojek (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2011, s. 14.

²⁷ Por. art. 38 ust. 1 lit. b Statutu MTS (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).

²⁸ A. Zawidzka-Łojek (red.), *Prawo międzynarodowe...*, *op. cit.*, s. 323.

na czas ewakuowana²⁹, i to mimo wyrażonego w I Protokole dodatkowym³⁰ zakazu atakowania lub czynienia bezużytecznymi zapasów żywności czy instalacji z wodą pitną³¹, mimo nakazu otaczania opieką osób rannych i chorych³², czy nakazu sankcjonującego działania jednostek medycznych, szpitali i personelu medycznego, których nie wolno atakować ani tym bardziej przeszkadzać im w wykonywaniu obowiązków (bez względu na to, czy jest to personel wojskowy, czy cywilny)³³. Pojęcie pomocy humanitarnej ma swoją definicję w ustawie z dnia 16 września 2011 roku o współpracy rozwojowej³⁴.

Niemniej ostatnia dekada pokazała, że są takie miejsca na świecie, gdzie pomoc krótkoterminowa nie wystarcza, a sama pomoc doraźna byłaby całkowicie pozbawiona sensu, a w gruncie rzeczy – nieetyczna. Takimi rejonami, jak alarmuje Polska Akcja Humanitarna (PAH prowadzi misje pomocowe w wielu miejscach na świecie), są np. Somalia (działalność PAH od 2011 roku), Sudan Południowy (działalność PAH od 2006 roku) czy Syria (działalność PAH od 2011 roku).

Przechodząc z prawodawstwa krajowego na grunt prawa międzynarodowego, nie sposób nie zauważyć postanowień konwencji genewskich. Są to traktaty międzynarodowe, wchodzące w skład międzynarodowego prawa humanitarnego. W odniesieniu do pomocy humanitarnej ten zbiór praw posługuje się określeniem „organizacji humanitarnych”. Nikt chyba nie ma wątpliwości, mimo braku zdefiniowania tego pojęcia w tych dokumentach, że chodzi o takie organizacje (międzynarodowe czy społeczne, jak NGO), których celem jest bezinteresowna i bezstronna pomoc osobom znajdującym się w krańcowej sytuacji na skutek działań wojennych. Za tą argumentacją przemawia fakt, że organizacje te są przywoływane w większości przepisów, które traktują także o Międzynarodowym Komitecie Czerwonego Krzyża.

Postanowienia każdej z czterech konwencji genewskich dają organizacjom pomocowym, działającym na obszarze wojny, pewne dodatkowe uprawnienia.

²⁹ Raport, Syria, Events of 2017, Human Rights Watch [online:] <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/syria> [dostęp: 10.10.2022].

³⁰ Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, podpisany w Genewie dnia 8 czerwca 1977 roku (Dz.U. z 1992 r. Nr 41 poz. 175).

³¹ *Ibidem*, art. 54.

³² *Ibidem*, art. 10.

³³ *Ibidem*, art. 12.

³⁴ Por. art. 2 ust. 2 pkt. 2 (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 2098).

W pierwszej kolejności należy wymienić art. 9 (w I³⁵, II³⁶, III³⁷ i IV³⁸ konwencji brzmienie tego artykułu, w zakresie, w jakim legalizuje działania organizacji humanitarnych, jest tożsame), który jest swoistym *lex specialis* wobec pozostałych artykułów. Zgodnie z tym przepisem postanowienia konwencji nie stanowią przeszkody dla działalności organizacji humanitarnych. Innymi słowy, nie mają zastosowania te przepisy konwencji, które w jakikolwiek sposób uniemożliwiłyby organizacjom pomocowym prowadzenie akcji humanitarnych. Działalność ta może być jednak uwarunkowana zgodą stron pozostających w stanie wojny.

Analogiczna tożsamość brzmienia zachodzi w kolejnych przepisach tych konwencji. Zgodnie z art. 10 organizacja humanitarna może zostać poproszona przez stronę konfliktu o podjęcie się zadań humanitarnych wobec chorych i rannych żołnierzy, wobec wojskowego korpusu medycznego oraz wobec duchownych (I konwencja), wobec chorych i rannych marynarzy, korpusu medycznego marynarki wojennej (II konwencja), wobec jeńców wojennych (III konwencja), wobec ludności cywilnej (IV konwencja).

Podkreślić należy, że organizacje humanitarne, które w powyższych przepisach są określane jako „bezsronne”, można porównać z wieloma organizacjami pozarządowymi, które nie pobierają dotacji od rządów, a jedynie wspierają się dotacjami osób fizycznych czy osób prawnych, niepowiązanych ze strukturami administracyjnymi danego państwa. Bezstronne to także takie, które nie opowiadają się po żadnej ze stron konfliktu, a nastawione są jedynie na pomoc osobom potrzebującym, które ucierpiały na skutek wojny.

Wiele miejsca poświęcono w IV konwencji genewskiej mechanizmom służącym ochronie praw człowieka oraz skuteczności udzielanej pomocy ludności cywilnej, która najbardziej może ucierpieć na skutek działań wojennych. Organizacje humanitarne mogą być, na mocy art. 61 IV konwencji, odpowiedzialne za rozdział przesyłek dla osób potrzebujących. Od przesyłek tych nie pobiera się ceł, podatków ani innych opłat, chyba że byłoby to w interesie okupowanego terytorium. Dodatkowo zobowiązano strony konwencji do przyjęcia na gruncie prawodawstwa krajowego rozwiązań zezwalających na bezpłatny tranzyt i przewóz przesyłek pomocy, przeznaczonych dla terytoriów okupowanych.

³⁵ Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. z 1956 r. Nr 38 poz. 171).

³⁶ Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. z 1956 r. Nr 56 poz. 174).

³⁷ Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. z 1932 r. Nr 103 poz. 866).

³⁸ Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku (Dz.U. z 1956 r. Nr 38 poz. 171).

Na gruncie prawa polskiego w ustawie z dnia 11 marca 2004 roku o podatku od towarów i usług³⁹ określono, że zwalnia się (art. 61 ust. 1) od podatku import (pkt 1) leków, odzieży, środków spożywczych, środków sanitarno-czyszczących i innych rzeczy służących zachowaniu lub ochronie zdrowia oraz artykułów o przeznaczeniu medycznym, przywożonych przez organizacje społeczne lub jednostki organizacyjne statutowo powołane do prowadzenia działalności charytatywnej lub do realizacji pomocy humanitarnej, przeznaczonych do nieodpłatnej dystrybucji wśród osób potrzebujących pomocy; (pkt 2) towarów przesyłanych nieodpłatnie przez osoby mające swoje miejsce zamieszkania lub siedzibę na terytorium państwa trzeciego, przeznaczonych dla organizacji społecznych lub jednostek organizacyjnych statutowo powołanych do prowadzenia działalności charytatywnej lub do realizacji pomocy humanitarnej, wykorzystywanych do zebrania funduszy w trakcie zbiórek publicznych organizowanych na rzecz osób potrzebujących pomocy; (pkt 3) wyposażenia i materiałów biurowych przesyłanych nieodpłatnie przez osoby mające miejsce zamieszkania lub siedzibę na terytorium państwa trzeciego, przeznaczonych dla organizacji społecznych lub jednostek organizacyjnych statutowo powołanych do prowadzenia działalności charytatywnej lub do realizacji pomocy humanitarnej, wykorzystywanych jedynie do tej działalności. Dodatkowo zwolnieniu od podatku podlega import towarów (art. 64 ust. 1 lit. a) przywożonych przez państwowe jednostki organizacyjne, organizacje społeczne lub jednostki organizacyjne statutowo powołane do prowadzenia działalności charytatywnej lub do realizacji pomocy humanitarnej, jeżeli są przeznaczone do bezpłatnego: a) rozdania ofiarom klęski żywiołowej lub katastrofy lub b) oddania do dyspozycji ofiarom klęski żywiołowej lub katastrofy i pozostają własnością tych jednostek.

Dodatkowo polski prawodawca zniósł opłaty transportowe za korzystanie z dróg publicznych⁴⁰, opłaty lotniskowe⁴¹ oraz wprowadził ułatwienia na przejściach granicznych⁴² – to kolejne przychylne przepisy, które zostały przewidziane wobec organizacji humanitarnych w prawie wewnętrznym.

Na uwagę zasługuje także fakt, że polski ustawodawca ustanowił przepisy, do których wprowadzenia zobowiązywała go IV konwencja. Dodatkowo należy podkreślić wymiar etyczny tych przepisów, świadczący o zrozumieniu przez

³⁹ T.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1221.

⁴⁰ Por. art. 13 ust. 5 ustawy z dnia 21 marca 1985 roku o drogach publicznych (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 460).

⁴¹ Por. art. 76 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 959).

⁴² Por. § 11 pkt 4 Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 15 grudnia 2006 roku w sprawie kontroli granicznej dokonywanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej (Dz.U. z 2006 r. Nr 238 poz. 1729).

ustawodawcę faktu, jak wielkie znaczenie mają środki finansowe będące w dyspozycji organizacji pomocowych. Tym bardziej na uznanie zasługuje przewidziane w tej ustawie zwolnienie od podatku towarów sprowadzanych na potrzeby pomocy humanitarnej. Natomiast art. 96 IV konwencji umożliwia organizacjom humanitarnym włączenie się w proces monitorowania przestrzegania przez strony konfliktu zakazu pracy przymusowej. Jest to jedno z tych praw podstawowych ochrony jednostki, jakie obowiązuje zarówno w czasie pokoju, jak i wojny. To niezmiernie istotne, że organizacje pomocowe otrzymały uprawnienia do monitorowania podczas udzielania pomocy humanitarnej, jak również przestrzegania praw człowieka.

Nie inaczej jest z poczuciem bezpieczeństwa w epoce wzrastających działań o charakterze terrorystycznym, przy czym zauważyć należy, że nagłość i niepewność pojawienia się zagrożenia nie jest ograniczona, jak w przypadku działań wojennych, do konkretnego obszaru świata, a swoim zasięgiem obejmuje prawie każdy zakątek globu. Terroryzm nie przybiera konkretnej formy działania. Charakteryzuje się celem, jakim jest wywołanie albo dążenie do konkretnego zachowania (głównie władz), a jako środek działania wykorzystywane jest głównie zastraszanie większej zbiorowości. Ta intuicyjna definicja terroryzmu znalazła także wyraz w legalnym ujęciu tego problemu przez polskiego prawodawcę. Polski Kodeks karny w art. 115 § 20 normuje terroryzm jako czyn lub groźbę jego użycia w celu poważnego zastraszania wielu osób, zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności, wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej⁴³. Zarówno prawo międzynarodowe, jak i prawodawstwo krajowe dokłada starań, aby nie tylko zapobiegać finansowaniu terroryzmu, ale także doprowadzać do wymiany informacji między państwami oraz ścigania terroryzmu⁴⁴. Podejmowane są również działania i środki techniczne w lotnictwie cywilnym⁴⁵. Na uwagę zasługują przede wszystkim

⁴³ Art. 115 § 20 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138).

⁴⁴ Zob. K. Chochowski, *Wpływ *acquis communautaire* na bezpieczeństwo państwa w sferze przeciwdziałania i zwalczania terroryzmu* [w:] A. Kuś, A. Szachon-Pszenny (red.), *Wpływ *acquis communautaire* i *acquis Schengen* na prawo polskie – doświadczenia i perspektywy. Tom I: 10 lat Polski w Unii Europejskiej*, Lublin 2014, s. 25 i nast.

⁴⁵ E. Jasiuk, A. Marchwińska, *Terroryzm lotniczy a ochrona praw jednostki zagwarantowana w Europejskiej konwencji praw człowieka* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021, s. 12–13.

kim regulacje wynikające z konwencji chicagowskiej⁴⁶ (konwencja lotnicza) wraz z załącznikami, które uzupełniły i rozwinęły niektóre pierwotne regulacje dotyczące bezpieczeństwa w ruchu powietrznym po zamachach terrorystycznych przeprowadzonych w ostatnich trzech dekadach⁴⁷. Na mocy Załącznika 19 do konwencji lotniczej został powołany system do zbierania i przetwarzania danych w celu pozyskiwania, przechowywania, agregowania i analizy danych oraz informacji bezpieczeństwa. Natomiast na mocy Załącznika 17 umawiające się państwa-strony konwencji lotniczej zobowiązały się do zapewniania ochrony międzynarodowemu lotnictwu cywilnemu przed atakami bezprawnej ingerencji w odniesieniu np. do statku powietrznego, pasażerów i ich bagażu oraz przesyłek i towarów.

W celu zwalczania w skali ogólnoświatowej terroryzmu ONZ przyjęła Globalną Strategię Zwalczania Terroryzmu⁴⁸, a Unia Europejska wspólnie z krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku rezolucję w sprawie pilnego charakteru nowych środków walki z międzynarodowym terroryzmem⁴⁹, zmierzających między innymi do wymiany informacji wywiadowczych. Także UE uchwaliła rozwiązania zakazujące finansowania terrorystów i organizacji terrorystycznych⁵⁰. Polska również przyjęła w tym zakresie do swojego porządku prawnego przepisy zwalczające i penalizujące przepływ finansowy⁵¹.

Nie zawsze jednak regulacje, które pozornie mają zapobiegać terroryzmowi, zasługują na aprobatę społeczną. Takie afirmacyjne spojrzenie może doprowadzić do degradacji praw człowieka w postaci dostępu do informacji i utraty wielu

⁴⁶ Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisana w Chicago dnia 7 grudnia 1944 roku – Konwencja chicagowska (Dz.U z 1959 r. Nr 35, poz. 212, z późn. zm) wraz z załącznikami.

⁴⁷ E. Jasiuk, R. Wosiek, *Global security and safety management in Civil Aviation in light of Annex 19 to the Chicago Convention* [w:] E. Jasiuk, R. Wosiek, *Legal conditions of international cooperation for the safety and efficiency of civil aviation*, Warszawa 2019, s. 132.

⁴⁸ Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006, 60/288. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy (A/RES/60/288).

⁴⁹ Rezolucja z dnia 15 listopada 2018 roku Wspólnego Zgromadzenia Plenarnego AKP-UE (2018/C 415/04) w sprawie pilnego charakteru nowych środków walki z międzynarodowym terroryzmem (Dz.U. C 415 z 15.11.2018, s. 18–21).

⁵⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2015/849 z dnia 20 maja 2015 roku w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz Dyrektywę Komisji 2006/70/WE z dnia 20 maja 2015 roku (Dz.Ur.z.UE.L Nr 141, s. 73).

⁵¹ Ustawa z dnia 1 marca 2018 roku o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz.U. z 2022 r. poz. 593).

swobód. Na szczęście prawodawstwo podlega kontroli. Tak się stało w przypadku przepisu wprowadzonego⁵² do ustawy – Prawo lotnicze, który zakładał, że jeżeli wymagają tego względy bezpieczeństwa państwa i organ dowodzenia obroną powietrzną, w szczególności przy uwzględnieniu informacji przekazanych przez państwowy organ zarządzania ruchem lotniczym, stwierdzi, że cywilny statek powietrzny jest użyty do działań sprzecznych z prawem, a w szczególności jako środek ataku terrorystycznego z powietrza, statek ten może być zniszczony na zasadach określonych w przepisach ustawy z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej. Dramatyzm tego rozwiązania polegającego na paradygmacie „życie za życie” rozważał Trybunał Konstytucyjny, który uznał⁵³ tę regulację za niezgodną z Konstytucją RP, argumentując, że zestrzelenie samolotu, na pokładzie którego nie znajdują się jedynie terroryści, ale też pasażerowie i załoga, jest regułą sprzeczną z naczelną wartością humanizmu i zasadami stanowiącymi fundament naszej cywilizacji i kultury prawnej, czyli ochroną życia ludzkiego i poszanowaniem jego przyrodzonej godności.

Jednak tam, gdzie podczas działań wojennych znaczną rolę zaczynają odgrywać interesy danego państwa, na dalszy tor, jeśli nie całkowicie, odchodzi sprawa bezpieczeństwa. W takim stanie rzeczy ochronę podstawowych wartości, praw człowieka oraz zapewnienie niezbędnych środków do przeżycia w rejonach objętych wojną, kataklizmami czy podobnymi nagłymi zdarzeniami zapewniają organizacje humanitarne. Docierają one w te rejony świata, gdzie pomoc humanitarna podmiotów prawa międzynarodowego z różnych powodów nie jest w stanie dotrzeć. To właśnie pozarządowe organizacje humanitarne wypełniają lukę w działaniach realnych, zapewniając przynajmniej bieżące i doraźne poczucie bezpieczeństwa w sytuacjach, gdy państwa w tym zakresie nie wypełniają swojej roli. Biorąc pod uwagę przywołane powyżej przykładowe przepisy, można stwierdzić, że roztropny ustawodawca, świadomy swoich ograniczeń, które mogą się pojawić ze strony np. politycznej, umożliwił i ułatwił działalność NGO.

Obowiązek zapewniania bezpieczeństwa w wielu sytuacjach i wielu sferach życia człowieka jest wciąż realizowany, a jego formy stale rozwijane. To na państwach i organizacjach międzynarodowych, ich agencjach i organach spoczywa obowiązek zapewniania bezpieczeństwa oraz zwalczania przejawów jego zakłócania. Odgrywają one (z racji zasobów finansowych, materialnych, instytucjonalnych, aparatu władzy oraz autorytetu politycznego) wiodącą rolę

⁵² Ustawa z dnia 2 lipca 2004 roku o zmianie ustawy o ochronie granicy państwowej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r. Nr 172, poz. 1805).

⁵³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2008 roku (K44/07).

w wyznaczaniu kierunków działania i podejmowanych akcji prewencyjnych i pomocowych. Rozwój technologii, informatyzacji i cyfryzacji oraz stały wzrost przepływu osób, towarów, informacji i finansów powoduje, że przed władzami publicznymi otwierają się kolejne zadania i nowe wyzwania, które powinny mieć za cel przewidywanie kryzysów, a przede wszystkim dążenie do ich unikania lub minimalizowania niepożądanych skutków.

W przypadku jednak gdy te podmioty prawa międzynarodowego z różnych przyczyn nie są w stanie zrealizować w pełni swoich celów, taką „lukę” wypełniają organizacje humanitarne, prawnie umocowane do działania. Mogą one podejmować kompleksowe działania w sytuacji wystąpienia wojny czy ataków terrorystycznych. Ich aktywność przyczynia się do niwelowania następstw działań niepożądanych, które zakłócają lokalne lub globalne poczucie bezpieczeństwa. Prawo stanowione, wyznaczające możliwość i skalę działania instytucjonalnych podmiotów, niekiedy nie nadąża (a czasami z przyczyn politycznych nie jest realizowane) za zmianami, jakie zachodzą w świecie realnym. W takich sytuacjach nagle, niebezpieczne i nieprzewidywane zjawiska pojawiające się w przestrzeni życia ludzi są niwelowane działaniami podejmowanymi przez organizacje pomocowe (NGO, organizacje humanitarne), które ze swojej definicji, celu i umocowania prawnego często szybciej i skuteczniej rozpoczynają kompleksowe akcje pomocowe.

Bibliografia

Literatura przedmiotu

1. Chochowska A., *Wolności i prawa człowieka i obywatela w Konstytucji RP* [w:] W. Gizicki, A. Podraza (red.), *Jednostka – Społeczeństwo – Państwo. Księga Pamiątkowa ku czci śp. Profesora Jerzego Rebety*, Lublin 2019.
2. Chochowska A., *Health safety of Poles based on the applicable legal regulations on preventing and combating infections and infectious diseases using the example of COVID-19 disease*, „International Journal of Legal Studies” 2022, nr 2(12).
3. Chochowska A., Chochowski K., *Bezpieczeństwo lotnictwa cywilnego wobec zagrożenia terroryzmem* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021.
4. Chochowski K., *Wpływ *acquis communautaire* na bezpieczeństwo państwa w sferze przeciwdziałania i zwalczania terroryzmu* [w:] A. Kuś, A. Szachon-Pszenny (red.), *Wpływ *acquis communautaire* i *acquis Schengen* na prawo polskie – doświadczenia i perspektywy. Tom I: 10 lat Polski w Unii Europejskiej*, Lublin 2014.

5. Chochowski K., *Rola i zadania polskich służb specjalnych w zapewnieniu bezpieczeństwa jednostki* [w:] W. Gizicki, A. Podraza (red.), *Jednostka – Społeczeństwo – Państwo. Księga Pamiątkowa ku czci śp. Profesora Jerzego Rebety*, Lublin 2019.
6. de Lazari-Radek K., *Godny pożądania stan świadomości*, Łódź 2021.
7. Drożdż D., *Interwencje humanitarne a suwerenność państwa. Realizowanie utopii – usprawiedliwianie użycia siły zbrojnej poprzez prowadzenie interwencji humanitarnej*, Łódź 2014.
8. Fidria Y.O., Hofman Y.B., Demchuk A.M., Andrusiak H.M., Nazaruk O.-I., *Facilitating access to justice in the area of economic competition protection*, „International Journal of Criminology and Sociology” 2020, nr 9.
9. Galicki Z., *Związki międzynarodowego prawa humanitarnego z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka w sytuacji konfliktu zbrojnego* [w:] P. Grzebyk, E. Mikos-Skuza (red.), *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, Warszawa 2016.
10. Hofman Y., Demchuk A., *Kwestie bezpieczeństwa transportu lotniczego w ustawodawstwie Ukrainy* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021.
11. Jasiuk E., Konert A., Detyniecka A., Targońska E., *The responsibility of a state in the shooting down of Malaysian Airlines flight MH17*, „Transportation Research Procedia” 2019, nr 43.
12. Jasiuk E., Osiecki M., *Bezpieczne użytkowanie bezałogowych statków powietrznych – perspektywa prawa międzynarodowego i europejskiego* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Rola prawa lotniczego w procesie budowy bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021.
13. Jasiuk E., Wosiek R., *Global security and safety management in Civil Aviation in light of Annex 19 to the Chicago Convention* [w:] E. Jasiuk, R. Wosiek, *Legal conditions of international cooperation for the safety and efficiency of civil aviation*, Warszawa 2019.
14. Marchwińska A., *Terroryzm lotniczy a ochrona praw jednostki zagwarantowana w Europejskiej konwencji praw człowieka* [w:] E. Jasiuk, K. Sikora (red.), *Prawne aspekty bezpieczeństwa transportu lotniczego*, Warszawa 2021.
15. Jasiuk E., Szarpak A., Zielinski R., Madziła M., *Organization of technical rescue operations in the national rescue system*, „Disaster and Emergency Medicine Journal”, 2019, nr 2(4).
16. Kryklyvets D.Ye., Kerniakovych-Tanasiichuk Yu.V., Fidria Yu.O., Muzychuk K.S., Sasko O.I., *The process of pardoning those sentenced to life sentences and long terms of imprisonment as a criterion for increasing the liberality of the judicial system*, „Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine” 2021, nr 28(2).
17. Szmyd J., *Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania podstawowe*, „Państwo i Społeczeństwo” 2014, nr 2(XIV).

18. Safjan M., Bosek L. (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016.
19. Юхимюк О., *Особливості викладу принципів права у національному законодавстві*, „Науковий вісник Херсонського державного університету”, seria „Юридичні науки”, wyd. 6, t. 1, Херсон 2013.
20. Кравчук В.М., Юхимюк О.М., *Статусні принципи правового статусу суддів*, „Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління” 2019, nr 3(5).
22. Юхимюк О., *Сумління (сумлінність) судді в міжнародному та національному праві*, „Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління” 2021, nr 5(17).
23. Sutor J., *Immunitet państwa*, Warszawa 2011.
24. Zawadzka-Łojek A. (red.), *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2011.

Akty prawne i orzecznictwo

1. Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38 poz. 171).
2. Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 56 poz. 174).
3. Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 103 poz. 866).
4. Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38 poz. 171).
5. Ustawa z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 460).
6. Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 959).
7. Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisana w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. – Konwencja chicagowska (Dz.U. z 1959 r. Nr 35 poz. 212 z późn. zm.) wraz z załącznikami.
8. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz Dyrektywę Komisji 2006/70/WE z dnia 20 maja 2015 r. (Dz.Urz.UE.L Nr 141, s. 73).
9. Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006, 60/288. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy (A/RES/60/288).
10. Rezolucja z dnia 15 listopada 2018 r. Wspólnego Zgromadzenia Plenarnego AKP-UE (2018/C 415/04) w sprawie pilnego charakteru nowych środków walki z międzynarodowym terroryzmem (Dz.U. C 415 z 15.11.2018, s. 18–21).

11. Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz.U. z 2022 r. poz. 593).
12. Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy o ochronie granicy państwowej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r. Nr 172 poz. 1805).
13. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138).
14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie kontroli granicznej dokonywanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej (Dz.U. z 2006 r. Nr 238 poz. 1729).
15. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2008 r. (K44/07).

Źródła internetowe

1. <https://www.pah.org.pl/o-nas/> [dostęp: 10.10.2022].
2. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dobro-wspolne;3893272.html> [dostęp: 10.10.2022].
3. <https://www.hrw.org/about> [dostęp: 10.10.2022].
4. <https://www.amnesty.org/en/who-we-are/> [dostęp: 10.10.2022].
5. <http://www.icj-cij.org/en/case/131> [dostęp: 10.10.2022].